

Давня та нова історія України

УДК 94-058.229(477)

О. Ю. Дан

СТАНОВЛЕННЯ КОЗАЦТВА ЯК СОЦІАЛЬНОГО СТАНУ НА БРАЦЛАВЩИНІ

Статтю присвячено формуванню козацтва як окремого соціального стану на території Брацлавщини. Автор доводить, що головними джерелами становлення цієї верстви були запорожці, городові козаки корінних полків, показані шляхтичі, посполиті, міщанство, духовенство.

Ключові слова: козацтво, Брацлавщина, стан.

Куруківська угода стала значним поштовхом для організаційного оформлення козацтва “на волості”, при чому територіально цей процес локалізувався Київським воєводством. Тепер бажачі з Брацлавщини могли потрапити як на Січ, так і у реєстрове козацтво до Білої Церкви, Корсуня, Канева, Черкас, Переяслава, Чигирини. Подальший хід подій засвідчує, що січове козакування вихідців із Брацлавщини було пріоритетним у порівнянні із городовим. Перед Національною революцією кількість так званих “панцирних” козаків на території Брацлавського воєводства була мізерною, тим паче, що паралельно з ними на службу магнати і середні шляхтичі наймали волоські підрозділи.

У період до Національно-визвольної війни січовиком згаданий виходець з Брацлавщини Іван Коростель, який був одним із ватажків повстанців при гетьмануванні Яцька Остряниці [1, с.132]. В середині 40-х рр. XVII ст. близько 800 козаків під проводом Андруша, Карпа, Лесуна, Яцька Білоуса громили татарські улуси в степу південіше Брацлава [1, с.125]. Максим Кривоніс [2, с.163-176; 3, с.69-80] привів на Брацлавщину запорожців, які склали кістяк нової армії, але вони разом з реєстровцями склали щонайбільше 2,5% її складу.

“На території колишнього Брацлавського воєводства виникли Брацлавський, Кальницький і Уманський полки, до яких за своїм складом тяжіли Білоцерківський і Київський полки Київського воєводства, а також Паволоцький з Волинського воєводства. У цих полках відсоток шляхтичів був найвищим”, – стверджує В. Кривошея [4, с.94].

Значне показання самих ранніх брацлавських зем'ян підтверджує, що, втрачаючи маєстності, їх шлях лежав у козацтво. У середині XVI ст. зем'янами були Дмитро Звенигородський – козакував Гриць Звенигородський у Кочубіївській сотні, зем'янин Митка Золотар, а козак Яків Золотар в Кочубіївській сотні, зем'яни Козари (двоє: – один власник Романівців, Демковців, Якубовців на Угорському Тикичі, інший – Гришковцями на Саврані і Карачовцями на Мурафі [5, с.25]) – козак Козар Марко в М'ястківській сотні, зем'янин Комар [5, с.25] – козак Комаренко Манко у Райгородській сотні, зем'янин Кудренко [5, с.25] – козак Мирон Кудренко у Брацлавській сотні, зем'яни Мормули Марко і Мисько [5, с.25] – козак Мормуленко Северин в сотні Олександрівській Брацлавського полку, зем'янин Рахмановський [5, с.25] – козак Рахновський Пилип в М'ястківській сотні, шляхтич Чечель Григорій – козак Василь Чечель в полковому товаристві уманському, зем'янин Щуровський – власник с. Щурівці (нині село Кузьминцівської сільради Гайсинського району) – козаки Лесько в полковому товаристві уманському, Іван Щуровські – в сотні Кочубіївській, зем'янин Жабокрицький Ісай – Жабокрицький Семен – в Бершадській сотні.

Показання брацлавської шляхти

№	Назва полку	Кількість козаків	Кількість показаних шляхтичів	%
	Брацлавський	2655	358	13,5
	Кальницький	2050	216	10,5
	Уманський	2976	372	12,5
	Всього:	7681	946	12,3

Всі три полки не належали до старих реєстрових козацьких полків. Козаки полків Брацлавського воєводства склали 19% всього реєстру, тобто п'яту частину, при чому Уманський полк – 7,4%, Брацлавський – 6,6%, Кальницький – 5,0%.

За сотнями кількість показаних шляхтичів можна навести в таких таблицях.

Шляхтичі в Брацлавському полку

№	Назва сотні	Кількість козаків	Кількість показаних шляхтичів	Кількість шляхетських родин	%
БРАЦЛАВСЬКИЙ ПОЛК					
	Полкова	219	29	24	13,2
	Райгородська	189	18	16	9,5
	Тульчинська	99	17	12	17,2
	Клебанська	70	14	13	20
	Краснянська	280	24	20	8,6
	Браїлівська	49	10	10	20,4
	Вулшанська	50	4	4	8
	Вербська	40	10	6	25
	Горячкоцька	99	18	17	18,2
	Тимонівська	110	25	23	22,7
	Олександрівська	78	23	21	29,5
	Яланська	59	16	15	27,1
	Ямпільська	98	9	8	9,2
	Шаргородська	60	5	4	8,3
	Мурахівська	100	4	4	4
	Станіславівська	80	16	13	20
	Мястківська	258	37	29	14,3
	Лучицька	82	5	4	6,1
	Багланівська	208	28	27	13,5
	Чечельницька	146	17	12	11,6
	Комаргородська	85	11	10	12,9
	Чернівецька	196	18	12	9,2

Проведемо класифікацію сотень, взявши за критерій кількість в них шляхтичів. До першої категорії віднесемо сотні з відсотком шляхтичів вище 20, до другої – між 10 – 20%, третє – менше 10%.

До першої категорії належали 6 сотень: Олександрівська (29,5), Яланська (27,1), Вербська (25), Тимонівська (22,7), Станіславівська (20), Браїлівська (20,4). Впадає в очі низька загальна чисельність цих сотень (78, 59, 40, 110, 80, 49). З них лише Тимонівська дещо перевищувала сто козаків, інші ж були досить мізерними за чисельністю. Це місцеві загони під проводом православних шляхтичів, навколо яких згрупувалися їх слуги (челядь і посполиті). У містечку Станіславчику, яким володів магнат Данилович (445 димів підданих у 1629 р.), звичайно, перебували його служили шляхтичі. Пізніше брацлавський хорунжий Жабокрицький отримав у володіння колишнє сотенне містечко Станіславчик, де населення протягом 30 років скоротилося у десять разів (з 445 до 50 димів).

В сотенному містечку Тульчинська сотня сотником став Михайло Стороженко [6, с.239]. Крім Тульчина до сотні належали чотири села – Білоусівка, Журавлівка, Кришинці, Кобилівка. Це були невеликі за чисельністю населені пункти: у Білоусівці всього 6 козаків (з них чотири Білоуси: Федір, Семен, Ярема, Демко, якісь родичі вінницьким міщанам-шляхтичам і запорізькому козацькому ватажку Яцьку Білоусу [1, с.125]), у Кришинцях 5 козаків, з яких три Кришинські, Ман, Гринець і Пархом.

Краснянська сотня включала сс. Іванівці (Івановичі), Черемушне, Рогозне, Соколівку, Звонихи, Тиврів, Клещів, Соколинці, Юрківці, Сельницю, Турківці, Білоусівку, Михайлівку, Ворошилівку. Іванівці разом з Соколівкою склали маєток кременецького старости, який був досить багаточисельний – 648 підданих, та “козацька ребелія” привела до того, що у 1664 р. тут залишилося 10 посполитих у володінні Калиновського і Жабокрицького. Рогізне було містечком у володінні підканцлера коронного. Тут також населення різко скоротилося: з 321 до 24 димів Замойського. На початку століття Тиврів був у власності Гулевичів (1602). 11 січня 1611 р. тут та в маєтках сс. Сутиска, Вітова Андрій Гулевич продав Яну Микулинському свою частку [7, с.287,288]. З м. Тиврова розкинулися кілька маєткових комплексів Єлизара Клещовського. 1629 р. Тиврів з сс. Соколинці, Луб’янець нараховував 132 димів підданих, після “козацької ребелії” чотири власники (Клещовський, Жабокрицький Микола, Ратовський, Яронтовська) віднайшли 9, Клещовський із Станіславом Вкринським 24, у маєтностях Тиврова з с. Звонихою ті ж власники з 174 димів утримали послушенство лише 16.

До третьої групи належала Чернівецька сотня, де кількість показаних шляхтичів з 12 місцевих родин склали 9,2% від загальної кількості козаків у сотні. Містечко Чернівці у 1629 р. мало 894 димів, які належали підканцлеру коронному, а у 1663 р. – лише 30 димів, 168 козаків цієї сотні – це колишні піддані канцлера. Цю групу крім Чернівецької склали Лучицька сотня з 4 місцевими шляхетськими родинами (6,1%), Мурахівська – 4 (4%), Шаргородська – 4 (8,3%), Ямпільська – 8 (9,2%), Вулшанська – 4 (8%), Краснянська – 20 (8,6%), Райгородська – 16 (9,5%).

Райгород весь період тримали Байбузи. У самому Райгороді показалося лише 19 жителів, з яких не було жодного шляхтича. С. Городниця дало 10 козаків, Бортники – 28, Вишковець – 11, Селинці – 11, Мачоха – 44, Ястребинці – 66. Головним козацьким центром сотні був не Райгород, а села Ястребинці

(власність Гумницького) і Мачохи (с. Маченці, власність Липських). Ястебинці було поселене близько 1600 р., але брацлавські міщани виступили проти такого свільного рішення старости і розорили село. Заново місцевість була заселена лише 1609 р. і на 1616 р. мало 40 мешканців, якими володів шляхтич Адам Гумницький [8, с.39]. У 1629 р. він там же мав 42 дими. Під час Визвольної війни 66 ястебинців покозачилося – вони склали 35% Райпольської сотні. С. Мачоха цієї сотні була заселена близько 1606 р. і належало до Брацлава, як слобода її мешканці ніяких повинностей не несли до 1646 р. У 1616 р. тут проживало 150 мешканців [8, с.37]. Під час Визвольної війни мачоські (44 козаки, 23% всієї сотні) разом з ястебинцями склали основу Райпольської сотні.

Сотенне містечко Мурафа нараховувало 27 козаків, серед яких два представники роду Крупок [6, с.251]. Село Пенківці цієї сотні дало 5 козаків (1649), враховуючи, що ще 20 років тому Замоїський мав тут 200 димів, а коронна обозна Калиновська – 8, то покозачення тут відбулося незначне.

У полковій Брацлавській сотні нараховується 32 запорожців чи реєстрових козаків, з них 12 шляхтичів, а також 17 місцевих шляхтичів і 170 покозачених міщан.

У Мясківській сотні (у 1654 р. була пуста) серед покозачених шляхтичів був Іван Микулинський [6, с.253]. У с. Рахнівці кількість димів, якими раніше володіли потомки Іван Братковського і через 35 років повністю відповідала кількості їх у власності Стефана Волинського, проте, у козацьке середовище потрапили 47 мешканців цього села [6, с.254]

Можна побачити тенденцію покозачення, в першу чергу, у маєтках православної шляхти. Таке явище слід пояснити кількома причинами: у маєтках місцевих православних шляхтичів знаходилося місцеве автохтонне населення, для якого відстоювання своєї території і своєї віри було нагальним завданням. У цьому інтереси посполитих співпадали з інтересами своїх патронів. Крім того, ситуація допомогла їм відстоювати свої інтереси і збройними методами, не лише від загарбників та іновірців, але і отримати соціальні привілеї у своєму суспільному середовищі. Це піднімало статус і покозачених шляхтичів, які таким чином мали більші військові формування під своєю орудою.

Шляхтичі в Уманському полку

№	Назва сотні	Кількість козаків	Кількість покозачених шляхтичів	Кількість шляхетських родин	%
УМАНСЬКИЙ ПОЛК					
	Полкова сотня	296	33	31	11,2
	Маньківська	252	36	31	14,3
	Івангородська	202	28	23	13,9
	Бузівська	172	25	23	14,5
	Бабанська	199	23	20	11,6
	Бершадська	188	15	15	8
	Кочубіївська	203	32	29	15,8
	Цибулівська	216	20	19	9,3
	Іванська	248	45	38	18,2
	Бутанська	252	26	22	10,3
	Романівська	241	37	28	15,4
	Кисляньська	200	17	15	8,5
	Соболівська	154	14	11	9,1
	Ладжинська	153	21	19	13,7

Найменше шляхтичів було у Бершадській, Кисляньській, Соболівській, Цибулівській сотнях. З точки зору Ю.Бодрова до таких сотень належать Кисляньська, Бершадська, Івангородська. Дві перші сотні, за нашою методикою, співпадають з його даними, а з третьою погодитися не можна. Поруч з тим загальник висновок Ю.Бодрова, що згадані сотні "...знаходяться у західній частині полкової території і межували з Брацлавським та Кальницьким полками" [9, с.57] варто підтримати. Це можна пояснити процесами попереднього історичного періоду, коли шляхта йшла освоювати пусті землі за Уманню, а територія перед нею залишалася з меншою кількістю шляхтичів.

Іванська, Романівська, Кочубіївська сотні були лідерами як за кількістю шляхтичів (45, 37, 32), так і відсотках до загальної кількості козаків (18,2, 15,4, 15,8 відповідно). Ці три сотні можна віднести до найбільш шляхетських на Уманщині. При чому відзначимо, що цей полк не мав жодної сотні першої категорії (II категорія – 10 сотень; III категорія – 4 сотні: Бершадська, Цибулівська, Соболівська, Кисляньська).

Ю.І. Бодров вважає, що шляхтичів у сотнях полку були 146, при чому у сотнях визначається така тенденція: Іванська – 20, Кочубіївська – 19, Романівська – 17, Цибулівська – 15, Бабанська – 12, Уманська сотня і полкове товариство – 10, Бузівська – 10, Ладжинська – 8, Маньківська – 8, Соболівська – 6, Бершадська – 5, Івангородська – 5, Кисляньська – 4, Бутанська – 4 [9, с.240-245]. Він же констатує, що "найбільші за кількістю сотні сотні знаходяться на південно-східному полковому і державному кордоні" [9, с.43].

Враховуючи, що заселення Уманщини йшло найповільніше у воєводстві [10, с.37], найвища чисельність козаків можна пояснити наступними факторами: зосередження антипольських суспільно-

активних елементів у віддаленій від кордону з поляками частині воеводства, серцевиною, якої була грізна фортеця, а також відносна близькість Запорозької Січі. Ю.А. Мицик звернув увагу на той фактор, що “Умань відіграє також і роль важливої бази постачання війська всім необхідним” [11, с.16] і таким чином була тиловим перевалочним пунктом.

Шляхтичі в Кальницького полку

№	Назва сотні	Кількість козаків	Кількість показаних шляхтичів	Кількість шляхетських родин	%
КАЛЬНИЦЬКИЙ ПОЛК					
1	Полкова сотня	198	17	14	8,6
2	Животівська	131	15	12	11,5
	Борщагівська	147	18	17	12,2
4	Тетіївська	79	8	7	10,1
	Погребиська	174	10	10	5,8
6	Липовецька	100	15	13	15
	Балабанівська	51	7	7	13,7
	Іллінецька	49	5	5	10,2
	Кунянська	77	7	6	9,1
	Рахнівська	34	2	2	5,9
	Дашівська	40	3	3	7,5
	Терлицька	100	13	13	13
	Жорницька	71	7	6	9,9
	Омятинська	30	2	2	6,7
	Бабинська	100	9	9	9
	Прилуцька	100	10	10	10
	Вінницька	296	35	27	11,8
	Немирівська	214	29	20	13,6
	Вороновицька	59	4	4	6,8

Липовецька, Животівська, Борщагівська, Тетіївська, Балабанівська, Іллінецька, Терлицька, Вінницька, Немирівська сотні слід віднести до другої групи (9), всі інші складають – третю (10).

Загалом у трьох полках до першої категорії належать 6, до другої – 27, до третьої – 24. При чому сотні першої категорії є лише у Брацлавському полку, більшість не шляхетських сотень знаходиться в Уманському полку, другої категорії найбільше в Кальницькому полку.

Невдоволення свавіллям власників міст і старост, орендами і заставами міст, вивіщенням над міщанами поляків і євреїв у торговельних та податкових справах підготувало ґрунт для швидкої і широкої кооптації міщанства до козацьких лав. За даними О. Компан, питома вага міщан у воеводстві складала 45% [12, с.73], що є безсумнівним перебільшенням і вимагає спеціального дослідження. Відзначимо високу частку в козацькому середовищі міщанської верхівки. Так, війт у Кальнику і власник с. Дубровиці Філон Немира став суддею полковим кальницьким, в Немирівську сотню записався Остап Сенченко – якийсь родич Яцька Сенченка, писаря гродсько-вінницького [13, с.50].

Детонатором покаяння в регіоні виступали запорозькі і городові козаки Придніпров'я, які сюди були направлені гетьманським штабом. Їм сприяли і попередні паростки козацтва на цих теренах. Враховуючи, що воеводство мало 766 населених пунктів [10, с.24] і після значного покаяння показник був 10 козаків на один населений пункт (1649 р.), деяким перебільшенням є точка зору, що у кожному населеному пункті до початку Визвольної війни було по 15 козацьких димів (90 осіб), а в окремих містах – у Брацлаві, Вінниці, Ладжині, Немирові, Тетієві, Погребищі та інших – козаків жило по кілька сот, а може, навіть і тисяч осіб [12, с.66]. Не відповідає дійсності і те, що на Брацлавщині були наявні переважно козацькі поселення [12, с.75]. Нам не вдалося віднайти ніяких джерел про значні козацькі масиви людності на Брацлавщині перед 1648 р. Перед 1648 р. на Брацлавщині до козацьких родин відносилися Байбузи, Кошки (Ян Кош у с. Бухновичі мав 12 підданих), Жилинські (Ян у с. Бурава мав 94 підданих).

Міщани, посполиті і представники духовного стану складали в полку 87,7%.

№	Назва полку	Кількість козаків	Кількість покаянених міщан, посполитих, духовенства	%
	Брацлавський	2655	2297	86,5
	Кальницький	2050	1834	89,5
	Уманський	2976	2604	87,5
	Всього:	7681	6735	87,7

За підрахунками І. Крип'якевича в деяких районах покаянились від 50 до 80% міщан, на Лівобережжі у містах козаки складали 64,8%, міщани – 34,6%, шляхта – 0,5% [14, с.37]. П. Михайлина вважає, що на Брацлавщині козаки взагалі складали від 50 до 93,9% жителів міст [15, с.34].

Загалом же козаки великих міст на Брацлавщині не мали значної питомої ваги у загальній кількості козаків. Полкові міста мали таку питому вагу: 9,9% в Уманському полку, 9,7% у Кальницькому, 7,3% у

Брацлавському полках. В корінних полках: Чигиринський – 14,6, Білоцерківський – 34,9, а у Канівському, Корсунському і Черкаському полках цей показник був ще вищий. Таким чином, на Брацлавщині полкові міста відігравали не таку значну роль у становленні козацтва як у корінних полках, а більше 90% козаків складали мешканці невеличких міст, містечок і сіл.

12,3% в козацькому середовищі складали покочані шляхтичі, але вони були цементуючою основою військового навику широкої маси селянства, яке влилось до лав Війська Запорозького. Брацлавська шляхта, за невеличким виключенням, вся опинилася в українському військово-політичному козацькому таборі. Волинська шляхта, яка мала маєтності на Брацлавщині, брала участь у військових акціях Речі Посполитої по відвоюванню втрачених територій. Польські шляхтичі єдиним фронтом виступили проти визнання Брацлавського воєводства Кальницьким, Брацлавським і Уманським полками, тобто козацькою українською державою.

За соціальним складом козацтво на Брацлавщині переважно складало колишні посполиті. Польські джерела свідчать: “холопство, збунтувавшись, у козацтво пішло” [16, с.14]. З 87,7% не шляхтичів записаних у козацький реєстр абсолютна більшість була селянами, міщанські громади полкових міст складало до 10%, дещо доповнювало ці цифри покочані міщанство маленьких містечок, але ж, звичайно не перевищувало кількості полкових міст. Тим паче, що певні традиції покочання брацлавське міщанство уже мало. Саско Федорович – запорозький полковник у Наливайка – походив з вінницьких міщан [17, с.548].

Не більше 1% серед козаків було вихідців з духовного стану. Невдоволене релігійно-конфесійною політикою Речі Посполитої, яка призвела до релігійного розколу на православних, уніатів і католиків на цій території, до втрати парафій, погіршення матеріального становища православного духовенства, проникнення на Брацлавщину католицької церкви і витіснення православ'я із сфер традиційного впливу на громадське життя, православне духовенство одноставно встало на бік повстанців. Слід погодитися з тезою про те, що священики “здебільшого відіграючи роль організаторів та керівників селянської боротьби” [18, с.17] і поступово вливались в козацьке середовище.

Запорожці, городові козаки корінних полків, покочані шляхтичі, посполиті, міщанство, духовенство піднялись на антипольську та антиєврейську, антикатолицьку та антифеодальну боротьбу. Кожен із цих векторів боротьби мав особливий вплив на різні соціальні групи, навіть, окремих людей, але разом вони поєднували дії в єдину Національну революцію, коли з 400 козаків, з якими Кривоніс вступив в межі Брацлавського воєводства, постало 20-тисячне українське військо [19, с.89].

Джерела та література

1. Щербак В. Українське козацтво : формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. / В. Щербак. – К. : КМ АCADEMIA, 2000. – 300 с.
2. Мицик Ю.А. Кривоніс Максим // Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети. – Кн. 1. – К. : КМ АCADEMIA, 1998. – С. 163-176.
3. Мицик Ю.А. Максим Кривоніс / Ю.А. Мицик // Український історичний журнал. – 1992. – №12. – С. 69-80.
4. Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини / В.В. Кривошея. – К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 452 с.
5. Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов. – Ч. VI. – Т. 1. – Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVII-XVIII вв. – К., 1876. – 793 с.
6. Реєстр Війська Запорозького 1649 : транслітерація тексту / О.В. Тодійчук (голов. упоряд.); редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1995. – 592 с.
7. Петренко О.С. Опис документів, які збереглися в маєтку князів Четвертинських, селі Янкові / О.С. Петренко // Подільська старовина. Науковий збірник на пошану вченого і краєзнавця В.Д. Отамановського. – Вінниця, 1993. – С. 283-321.
8. Якубович В. Матеріали для історії Брацлавського староства : мешканці і селяне Брацлавського староства в боротьбі з польською старостинською властю за свободу і земельну власність в 16-19 вв. / В. Якубович // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. – 1911. – Т. 11. – С. 1-263.
9. Бодров Ю.І. Історія Уманського козацького полку. Монографія / Ю.І. Бодров – К. : Київський університет, 2001. – 278 с.
10. Крикун М.Г. Динаміка кількості поселень Брацлавського воєводства в XVII-XVIII ст. / М.Г. Крикун // Проблеми історичної географії України. – К., 1991. – С. 33-42.
11. Мицик Ю.А. Умань козацька і гайдамацька / Ю.А. Мицик. – К. : КМ Академія, 2002. – 187 с.
12. Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. / О. Компан. – К. : Вид-во Академії Наук УРСР, 1963. – 388 с.
13. Отамановський В.Д., Пашук І.П. Вінниця в період феодальних відносин / В.Д. Отамановський, І.П. Пашук // Вінниця. Історичний нарис. – Вінниця : Кн.-газ.вид., 1964. – 354 с.
14. Швидько А.К. Социально-экономическое развитие городов Украины в XVI-XVIII вв. Учебное пособие / А.К. Швидько. – Днепропетровск : ДГУ, 1979. – 99 с.
15. Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569-1654 рр.) / П.В. Михайлина. – К. : Наукова думка, 1975. – 259 с.
16. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція 1648-1676 рр. крізь призму століть / В.А. Смолій, В.С. Степанков // Український історичний журнал. – 1998. – №2. – С. 3-25.
17. Кравець М.М. Федорович Сасько / М.М. Кравець // Українська радянська енциклопедія. 2-ге вид. – К., 1989. – Т. 11. – Кн. 1.
18. Ярошинський О.Б. Характер визвольної боротьби на Волині у 1648-1657 рр. / О.Б. Ярошинський. – К. : Знання, 2000. – 30 с.

19. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція (1648-1676 pp.) / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. – 447 с.

Дан А. Ю. Становление казачества как социального сословия на Брацлавщине

Статья посвящена формированию казачества как отдельного социального сословия на территории Брацлавщины. Автор доказывает, что главными источниками становления этой группы были запорожцы, городские казаки коренных полков, оказавшиеся шляхтичи, посполитые, мещанство, духовенство.

Ключевые слова: казачество, Брацлавщина, сословие.

Dan O. Yu. Formation of Cossackhood as a social phenomenon on Bratslavshchyna

The article is devoted to the formation of the Cossackhood as a separate social class on the territory of Bratslav region (Bratslavshchyna). The author proves that Zaporizhzhya Cossacks, municipal Cossacks of aboriginal regiments, Cossack-oriented Polish noblemen (shlyakhtych), petty bourgeoisie, Rzeczpospolita citizens and clergy were the main sources of this group's formation.

Key words: Cossackhood, Bratslav region, class

УДК 94:392.3(477)“17”

I. М. Петренко

**РОЛЬ ДУХОВНИХ ПРАВЛІНЬ У ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ
ВІДНОСИНАХ УКРАЇНЦІВ II ПОЛОВИНИ XVIII СТ.**

У статті, на прикладі Пирятинського духовного правління, досліджуються шлюбно-сімейні відносини українців II половини XVIII ст. Показано роль і функції цієї інстанції церковного суду у вирішенні шлюбно-сімейних конфліктів. Доведено, що духовні правління були однією із ланок контролю Держави і Російської Православної Церкви за дотриманням шлюбно-сімейних норм українського населення Російської імперії.

Ключові слова: духовні правління, Російська Православна Церква, церковний суд, шлюбно-сімейні відносини.

Зміни, які відбуваються сьогодні в Україні у політичній, економічній, правовій сферах, впливають і на демографічну ситуацію в країні, зокрема на шлюбно-сімейні відносини. Тому проблеми сім'ї розглядаються як один із пріоритетних напрямків державної політики, оскільки вона посідає чільне місце серед ключових суспільних цінностей. Вплив сім'ї на суспільство полягає у здійсненні нею таких функцій, як народження та виховання дітей, соціалізація поколінь, вироблення ціннісних орієнтирів. В зв'язку з цим у сучасній науці зростає інтерес до вивчення історії шлюбно-сімейних відносин. Для України це питання особливо актуальне, оскільки кризові явища перехідної економіки значно погіршили становище сім'ї у суспільстві.

Роль і функції духовних правлінь у розвитку шлюбно-сімейних відносин у II половині XVIII ст. належить до маловивчених проблем. Серед дореволюційних учених – дослідників шлюбно-сімейних відносин українців слід назвати істориків О. Левицького [1], М. Владимирського-Буданова [2], В. Демидова [3], А. Лебедева [4] та ін. У своїх розвідках вони вказували на самотність родинних відносин українців, показували негативні впливи норм російського права на еволюцію традиційних уявлень про сім'ю. Серед сучасних дослідників історії шлюбно-сімейних варто назвати праці російських істориків М. Цатурової [5], Б. Миронова [6], В. Лещенко [7] та ін. Родинні відносини в Україні вивчали сучасні вітчизняні вчені В. Маслійчук [8], М. Сулима [9] та ін. Названі дослідники присвятили свої праці різним аспектам означеної проблеми, зокрема, негативному впливу загальноросійського сімейного законодавства на родинні відносини українців, що призвело до занепаду і деморалізації подружнього життя, девіантну поведінку жінок наприкінці XVIII ст. та ін.

Метою даної статті є проаналізувати, на прикладі Пирятинського духовного правління, роль і функції цієї інстанції церковного суду у вирішенні шлюбно-сімейних конфліктів, що виникали в родинному житті українців у II половині XVIII ст. Крім того, завданням статті є визначити ступінь впливу Православної Церкви і Держави на регулювання і регламентацію родинних відносин українського населення Російської імперії.

Питаннями віри, шлюбу і сім'ї з часу хрещення Київської Русі займався церковний суд. Це прямо передбачалося Церковними Уставами князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Розподіл функцій між Державою і Церквою в регулюванні шлюбно-сімейної сфери суспільства, за словами фахівця церковного права О. Павлова, виявлявся в тому, що в тих випадках, коли Церква, беручи на себе ініціативу видання норм шлюбного права, діяла в тому переконанні, що видана нею норма отримувала санкцію з боку державної влади, як звичайно, і бувало [10, с.604]. Держава, усвідомлюючи потребу зміцнити шлюб на релігійно-моральних засадах, давала широкій простір впливу Церкви на всі його аспекти.

У зв'язку з цим із часу хрещення Київської Русі сфера регулювання шлюбно-сімейного життя мирян було віднесено до функцій Церкви. Київська Русь перейняла християнство від Візантії, тому в життя були впроваджені візантійські норми шлюбно-сімейного права. Головним збірником законів стала Кормча книга.

Петро I не бажав допустити існування Церкви як соціального інституту, що користувався б певною самостійністю. Він підкорив духовенство жорсткому державному контролю. Церква перетворилася на один із ланцюгів урядового державного механізму. Відтак було обмежено й повноваження духовних судів Російської імперії, а натомість розширено функції світських. До духовного суду притягали світське